

Rozwój systemów demokratycznych w wybranych państwach Unii Europejskiej

Autor tekstu: **Jerzy Kolarzowski**

Wśród 27 państw Unii Europejskiej możemy wyróżnić takie, których historyczny rozwój tworzył rozwiązania modelowe, charakterystyczne dla demokracji zachodnioeuropejskiej i takie, które swą demokrację wykuwały z kilkuwiekowym opóźnieniem. Do państw, które stanowiły wzór dla innych demokracji zaliczyć można na pewno Anglię/Wielką Brytanię, Zjednoczone Prowincje Niderlandów (Holandia) i porewolucyjną Francję.

Do państw zaliczone będą Hiszpania, Włochy, Niemcy. Państwa skandynawskie kształtowały swe systemy demokratyczne przez cały wiek XIX bez tendencji skłaniających je do totalitaryzmu. Państwa bałkańskie jak Rumunia i Bułgaria, choć uzyskały niezależność polityczną w drugiej połowie XIX wieku, to jednak ze względu na ogromne zapóźnienia cywilizacyjne nie wypracowały mechanizmów, zgodnie z którymi moglibyśmy uważać je za podmioty polityczne krzewiące demokrację.

Z państw dla demokracji zachodnioeuropejskiej wzorcowych omówione zostaną Wielka Brytania i Francja. Spośród państw, dla których demokracja stanowiła cel dążeń elit postępowych wbrew wewnętrznym siłom destrukcji zostanie zarysowana historia Hiszpanii i Włoch. W podsumowaniu zostaną zaproponowane trzy modele interpretacji zjawisk politycznych w obrębie systemów demokratycznych, które mogą być przydatne do ponadczasowej interpretacji procesów wewnątrzpaństwowych.

Demokracje modelowe — wzór dla innych państw europejskich

Wielka Brytania może pochwalić się najdłuższą w Europie tradycją parlamentarną. Geneza ich parlamentu sięga końca XIII wieku. O ile wyższa izba parlamentu angielskiego — Izba Lordów wywodzi się z Rady 25 baronów, jej skład stale jest arystokratyczny i pochodzi z nadania (nobilizacja zarówno w przeszłości jak i dzisiaj daje prawo do zasiadania w niej). Niższa izba parlamentu angielskiego wywodziła się z instytucji średniowiecznych. Próby jej powołania odnotowują kronikarze już w latach 1256 -1265, a od roku 1295 działała na stałe. Ważną innowacją nie znaną w innych parlamentach stanowych był fakt, że od roku 1340 jej skład odpowiadał podziałowi terytorialnemu a nie stanowemu. Wybory odbywały się w hrabstwach, a wybrani przedstawiciele byli związani instrukcjami wyborców. Stąd też w końcu Średniowiecza angielska Izba Gmin skupiała reprezentantów drobnego rycerstwa i większych miast. Izba Gmin odegrała duże znaczenie w okresie wojny domowej 1640-1660. Walczono wówczas o częste zwoływanie parlamentu przez króla i wyłączne uprawnienia podatkowe. Nabiera dodatkowego znaczenia po uchwaleniu dwóch ustaw Karty praw (1689) i ustawy sukcesyjnej (1701).

Wówczas to zachodzą warunki do ukształtowania się systemu parlamentarno-gabinetowego. Wykształca się system dwupartyjny. Lider partii która wygrała wybory zostaje premierem — jego symetryczny przeciwnik „liderem opozycji jej królewskiej mości”. W Anglii wykształca się zatem zwyczaj „gabinetu cieni” i zmian na pozycji rządu jako wyniku wyborów.

Badacze angielskiej demokracji wskazują na fakt, że wzrost znaczenia Izby Lordów nastąpił w drugiej połowie XVIII w. w okresie kryzysów angielskich rządów parlamentarno-gabinetowych. Kryzysy państwa w okresie wojny o niepodległość St. Zjednoczonych (1776 -1783) czy blokady kontynentalnej Napoleona (1805 -1812) szkodziły bardziej Izbie Gmin niż Izbie Lordów.

W XIX wieku i na początku XX obydwa ugrupowania polityczne Torysi i Wigowie walczą i przeprowadzają liczne reformy prawa wyborczego, co doprowadza do zmian w geografii wyborczej, stworzenie okręgów jedno i dwu mandatowych, czteroprzymiotnikowej ordynacji wyborczej oraz stopniowego znoszenie ograniczeń w prawie do głosowania z przyczyn wyznaniowych i ograniczeń z powodu płci. (Katolicy i Żydzi na równych prawach z protestantami).

W XX stuleciu uchwalono ustawę proceduralną o stosunku Izby Lordów do Izby Gmin

(1911 i zaostrzoną w 1949). Ograniczono prawo weta Izby Lordów wobec ustaw Izby Gmin i wyłączono z prawa weta ustawy dotyczące finansów publicznych.

Wielka Brytania jest państwem, w którym utrzymano prymat nie skodyfikowanego prawa zwyczajowego Common Law. Przeglądając prawo brytyjskie poświęcone jakiemuś zagadnieniu, np. ochronie środowiska spotkamy się ze zbiorem ustaw i orzeczeń spisywanych w języku narodowym od czasów głębokiego Średniowiecza aż po bliską nam współczesność.

Francja od roku 1958 ma konstytucję, która stworzyła model ustrojowy V Republiki i obowiązuje do dziś. Jest to 11 konstytucja w dziejach Francji, a liczba to może być większa, jeżeli doliczy się istotne nowelizacje wpisywane w porządek prawny tworzony przez jej poprzedniczki [1]

Zapoczątkowała ona okres mieszanego lub inaczej pół-prezydenckiego systemu rządów. Zmiana z 1962 roku dotyczyła wyboru prezydenta w głosowaniu bezpośrednim przez całą ludność. Konstytucja przewiduje przewagę egzekutywy nad legislatywą. Najważniejszą rolę w państwie przyznaje prezydentowi. Prezydent Francji jest wybierany na 7 - letnią kadencję (z możliwością reelekcji) w wyborach powszechnych i bezpośrednich (od 2000 r. skrócono kadencję do 5 lat). Nie jest odpowiedzialny politycznie. W przypadku zdrady stanu odpowiada karnie. Posiada szeroki zakres kompetencji. Powołuje i odwołuje rząd, przewodniczy posiedzeniom Rady Ministrów, podpisuje dekrety z mocą ustaw i dekrety rządowe, obsadza stanowiska państwowe, jest zwierzchnikiem sił zbrojnych, reprezentuje państwo na arenie międzynarodowej. Do jego najistotniejszych kompetencji należy mianowanie premiera, zarządzanie referendum, rozwiązanie Zgromadzenia Narodowego oraz kierowanie orzędu do parlamentu.

Władza ustawodawcza została rozdzielona między rząd i dwuizbowy parlament. Parlament składa się z wybieranego na 5 lat w głosowaniu powszechnym i bezpośrednim Zgromadzenia Narodowego oraz z wybieranego w głosowaniu pośrednim Senatu. Konstytucja wylicza dziedziny, w zakresie których parlament może uchwalać ustawy. Są to: prawa obywatelskie, prawo pracy, obrona, budżet, ratyfikowanie ustaw międzynarodowych.

Senat izba wyższa, jest reprezentacją departamentów i terytoriów zamorskich, składa się z 321 członków, senatorzy wybierani są na 9 lat, co 3 lata następuje odnowienie jednej trzeciej składu (ostatnio kadencję senatu skrócono do 6 lat z wymianą senatorów co 2 lata). Wybory do Senatu przeprowadzane są w departamentach, wyborcami są deputowani, radcowie generalni oraz członkowie lub przedstawiciele rad municypalnych (ponad 100 tys. osób).

Obie izby posiadają uprawnienia kontrolne wobec rządu: pisemne i ustne zapytania, wotum nieufności, komisje śledcze i kontrolne. Główną funkcją parlamentu jest tworzenie prawa. Każdy projekt ustawy jest rozpatrywany w Zgromadzeniu Narodowym i Senacie. W przypadku zaistnienia rozbieżności prowadzone jest postępowanie układowe. W sytuacji braku konsensusu ostateczną decyzję podejmuje Zgromadzenie Narodowe.

Rząd pełniący funkcje ustawodawcze oraz wykonawcze składa się z premiera, ministrów mianowanych przez prezydenta i podsekretarzy stanu. Ministrowie odpowiadają parlamentarnie przed Zgromadzeniem Narodowym. Istotne jest aby rząd cieszył się poparciem parlamentu, a także zaufaniem prezydenta. Rząd określa i prowadzi politykę państwa — kieruje administracją i siłami zbrojnymi. Premier ponosi odpowiedzialność za obronę narodową, zabezpiecza wykonanie ustaw, wydaje akty normatywne i obsadza szereg stanowisk cywilnych i wojskowych. Dla systemu konstytucyjnego V Republiki znane jest pojęcie kohabitacji (*cohabitation*), czyli sytuacji, w której prezydent i większość parlamentarna pochodzą z przeciwnych obozów politycznych [2].

Jednak czytając w całości konstytucję V Republiki spotkamy wiele zapisów, które mają swój głęboki historyczny rodowód. I tak na przykład zapis o tym, że cenzura jest we Francji na zawsze zniesiona pojawił się już w nowelizacji Karty Konstytucyjnej z roku 1830, podobnie jak zniesienie uprzywilejowanej roli kościoła katolickiego i symbolika odwołująca się do czasów Wielkiej Rewolucji (trójkolorowy sztandar). Próby wprowadzenia cenzury w okresie Drugiego Cesarstwa 1852 — 1870 doprowadziły do kompromitacji sił reakcyjnych i klerykalnych [3]. Po upadku II Cesarstwa w roku 1870 i Komunie Paryskiej Francja przeżywała trudny okres. Szybko jednak osiągnięto stabilizację ustroju, wprowadzając w postaci trzech odrębnych ustaw konstytucję III Republiki w roku 1875. Pojawił się w niej zapis, że republikańska forma rządów nie może być we Francji kwestionowana i zapis ten na trwałe ukształtował rzeczywistość polityczną tego państwa. Ponadto odsunięto od kandydowania na urząd prezydenta Francji przedstawicieli rodów panujących w 1400 — letnich dziejach tego narodu [4]. Od roku 1905 Francja jest państwem świeckim a zapis dotyczący tej kwestii znalazł się zarówno w konstytucji

IV (1946), jak i V Republiki. Przy tak ukształtowanej w XX stuleciu trwałej tradycji świeckiego republikanizmu i przy konkretnie rozdzielonych, w konstytucji z 1958 roku, kompetencjach prezydenta, rządu i Zgromadzenia Narodowego francuska kohabitacja ma trwałe podstawy ustrojowe.

Demokracje opóźnione i „kulejące”

Hiszpania wiąże swe demokratyczne przebudzenie z usunięciem z jej terytorium w roku 1767 zakonu jezuitów i skonfiskowaniem dóbr tego zakonu (co wyprzedziło jego kasatę przez kurię rzymską o 6 lat). Po nieudanej próbie powstrzymania ekspansji wpływów rewolucyjnej Francji (porażka w wojnie 1793-1795) Karol IV i królewski faworyt M. Godoy niemal całkowicie podporządkowali politykę Hiszpanii interesom francuskim. Sojusz francusko-hiszpański z roku 1797 przyniósł wojnę z Wielką Brytanią i zniszczenie floty hiszpańskiej pod Trafalgarem — 1805, natomiast układ między tymi państwami z roku 1807 - faktyczną okupację Hiszpanii przez wojska francuskie. W roku 1808 cesarz Napoleon I zmusił Karola IV i jego syna, Ferdynanda VII, do abdykacji. Wywołało to powstanie, które wybuchło w Madrycie 2 maja 1808 i rozpoczęło trwającą sześć lat wojnę o niepodległość 1808-1814. Stała się ona pierwszą manifestacją narodu hiszpańskiego, walczącego w obronie tożsamości i tradycji. Do narodowej legendy przeszły zwycięskie bitwy (1808 pod Bailén) i dowódcy tamtego okresu (El Empecinado, J. Palafox) [5]. Początkowo, mimo bohaterskiej obrony 1808-1809 Gerony i Saragossy, Napoleon I opanował Hiszpanię i osadził na jej tronie swego brata, Józefa. Zyskał on jednak niewielkie poparcie. Powstały regionalne junty obrony oraz junta centralna, pełniąca funkcję rządu narodowego. Zwołany w roku 1810 do Kadyksu pierwszy parlament, Kortezy proklamował w roku 1812 konstytucję Hiszpanii o charakterze liberalnym. Pierwsza hiszpańska konstytucja powstała pod wpływem francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela oraz w dużym stopniu stanowiła recepcję pierwszej konstytucji Francji z roku 1791. Działania partyzanckie (guerrilla) oraz interwencja wojsk brytyjskich, księcia Wellingtona doprowadziły do wyparcia w roku 1814 Francuzów z Hiszpanii.

Konstytucja z 1812 roku ustanawiająca monarchię ograniczoną otworzyła epokę zmagania o kształt społeczny i ustrojowy państwa. Główny konflikt XIX w. przebiegał między siłami zachowawczymi, dążącymi do utrzymania stosunków społecznych opartych na feudalnej strukturze stanowej, a siłami liberalnymi, zmierzającymi do zniesienia stanowych ograniczeń rozwoju gospodarczego i społecznego kraju. Po powrocie na tron w roku 1814 Ferdynand VII zniósł konstytucję, wszczął prześladowania liberałów i przywrócił rządy absolutne. Liberalna rewolucja 1820-23 zmusiła króla do uznania konstytucji z 1812 roku, została jednak stłumiona przez wojska francuskie interweniujące na zlecenie Świętego Przymierza. W 1808-24 trudna wewnętrznie sytuacja Hiszpanii ułatwiła większości kolonii środkowo- i południowoamerykańskim wyzwolenie się spod hiszpańskiego panowania. Hiszpania utrzymała jedynie Kubę i Puerto Rico oraz Filipiny. Sporna kwestia dziedziczenia tronu po śmierci w roku 1833 Ferdynanda VII spowodowała wystąpienie przeciwko sukcesji jego córki, Izabeli II, pretendenta — brata zmarłego króla, Don Carlosa, skupiającego wokół siebie zwolenników orientacji konserwatywnej i absolutystycznej. Porażka zwolenników Don Carlosa w serii wojen domowych z lat 1833-39, 1847-49, 1872-76 (tzw. wojny karlistowskie) oznaczała sukces liberałów. Ich rządy pod panowaniem Izabeli II stały się okresem ciągłej rywalizacji między głównymi partiami liberalnymi: umiarkowaną i postępową, znaczonej przewrotami, częstymi zmianami gabinetów i konstytucji. W związku z stałym zagrożeniem porządku demokratycznego ogromną rolę odgrywali wojskowi sięgający po władzę dyktatorską (B. Espartero, R. Narváez, L. O'Donnell). W 1868 w wyniku przewrotu wojsk. została obalona Izabela II, a wybrany w 1870 r. na tron Amadeusz I (syn króla Włoch, Wiktora Emanuela II). Nie mogąc zapanować nad zamętem politycznym w roku 1873 Amadeusz I abdykował. Proklamowano wówczas republikę, jej rządy zwalczane przez konserwatystów i borykające się z siłami odśrodkowymi, nie miały szerokiego poparcia w społeczeństwie. W 1874 kolejny przewrót przywrócił na tron Burbonów (król Alfons XII). Podstawą rządów restauracji stał się kompromis między bogatym mieszczaństwem a posiadaczami ziemskimi, który zapewnił Hiszpanii na półwiecze względny spokój wewnętrzny. Konstytucja z roku 1876 określiła podstawy ustrojowe: wygasły wojny domowe, wykrystalizowała się scena polityczna: u władzy zmieniały się cyklicznie 2 partie akceptujące ustrój monarchii konstytucyjnej — Partia Konserwatywna (głównie ziemiaństwo) i Partia Liberalna (głównie burżuazja). W tym czasie wprowadzono dość szerokie swobody obywatelskie: powszechne prawo wyborcze (1890),

swobodę zrzeszania się, powstawały związki zawodowe: anarchistyczne (w Katalonii i Andaluzji), i socjalistyczne (Asturia, Baskonia, Madryt). W roku 1879 założono Hiszpańską Socjalistyczną Partię Robotniczą (PSOE). W 1898 w wyniku wojny ze Stanami Zjednoczonymi Hiszpania utraciła ostatnie posiadłości kolonialne: Kubę, Puerto Rico i Filipiny, W roku 1912 Hiszpania uzyskała protektorat nad północnym Marokiem (opór miejscowych plemion złamano dopiero w roku 1926) [6].

Kłęska 1898 wywołała głęboki wstrząs wśród intelektualistów szukających dróg odrodzenia ojczyzny (pokolenie 1898). Struktura gospodarcza i społeczna Hiszpanii u progu XX w. była pod wieloma względami zacofana. Kompromis obszarniczo — mieszczański z roku 1874 stworzył warunki do utrwalenia półfeudalnych stosunków na wsi. Na początku XX w. 53% ziemi było własnością latyfundystów, szczupłość rynku wewnętrznego, brak rodzimego kapitału oraz aktywnej polityki rządu były powodem napięć społecznych, wolnego tempa wzrostu gospodarki i jej podatności na kryzysy. Sytuację wewnętrzną komplikowały ruchy separatystyczne, silne zwłaszcza w regionach najbardziej rozwiniętych — Katalonii i Baskonii. Podczas I wojny światowej, w której Hiszpania zachowała neutralność, nastąpiło zwiększenie popytu na jej surowce, co wywołało dobrą koniunkturę ekonomiczną, po której gospodarka Hiszpanii weszła w nowy kryzys lat 1918-1923. Pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych w Europie zaktywizował się ruch robotniczy. Kryzysy rządowe oraz niepowodzenia w walkach w Maroku stworzyły warunki sprzyjające wprowadzeniu w 1923 przez gen. M. Primo de Riverę dyktatury wojskowej, mającej poparcie monarchy Alfonsa XIII. Rozwiązano wówczas parlament — Kortezy, zakazano działalności partii politycznych. Początkowo sprzyjający dyktaturze rozwój gospodarczy załamał się szybko — w roku 1929 wraz z wybuchem kryzysu światowego. W roku 1930 ustąpił Primo de Rivera, a po zwycięstwie republikanów w wyborach municypalnych w 1931 Alfons XIII opuścił kraj (nie abdykując).

W dniu 14 kwietnia 1931 r. proklamowano republikę. Jej pierwszym premierem został N. Alcalá Zamora (od końca 1931 prezydent). W wyborach do konstytuanty sukces odniosły partie lewicy i centrum. Nowa konstytucja ustanowiła parlamentarny system sprawowania rządów, szeroki zakres praw i wolności (również o charakterze socjalnym) oraz wprowadziła rozdział Kościoła od państwa. W roku 1932 uchwalono autonomię Katalonii i częściową reformę rolną. Przejęcie rządów w wyniku wyborów w roku 1933 przez ugrupowania prawicowe (katolickie) doprowadziło do wzrostu napięć na tle społecznym i narodowym. Powstania w roku 1934 w Asturii i Katalonii zostały krwawo stłumione przez wojsko, pogłębił się rozłam w hiszpańskim społeczeństwie między jego częścią o poglądach nacjonalistycznych, katolickich i konserwatywnych a zwolennikami orientacji republikańskiej i lewicowej.

Na przełomie 1935 i 1936 r. republikanie, socjaliści, komuniści i lewica katalońska utworzyli Front Ludowy. Jego sukces w wyborach z lutego 1936 wywołał reakcję prawicy. Osiemnastego lipca 1936 bunt części garnizonów wojskowych przeciw rządowi republiki rozpoczął krwawą hiszpańską wojnę domową (1936-1939). Na czele faszystowskiej rebelii stanął gen. F. Franco. Pomocy w ludziach i sprzęcie wojskowym udzieliły mu Niemcy i Włochy. Z pomocą republiki przyszły ZSRR oraz lewicowi ochotnicy z wielu krajów (Brygady Międzynarodowe). Demokracje zachodnioeuropejskie wobec wydarzeń hiszpańskich z lat trzydziestych XX wieku przyjęły postawę nieingerencji. Od wewnątrz siły republikańskie osłabiało znaczne zróżnicowanie polityczne, prowadzące nawet do otwartych konfliktów.

W marcu 1939 wojna zakończyła się zwycięstwem nacjonalistów i ustanowieniem w Hiszpanii autorytarnej dyktatury generała Franco, który przybrał tytuł caudillo, tj. wodza Hiszpanii. Oparł on swą władzę na podporządkowanych mu: armii oraz Falandze Hiszpańskiej, rozbudowanym systemie kontroli i represji, poparciu Kościoła i konserwatywnej części społeczeństwa. Zniesione zostały swobody obywatelskie, zakazano działalności partiom politycznym (poza Falangą), w miejsce związków zawodowych wprowadzono tzw. wertykalne syndykaty, jednoczące pracodawców i pracowników. Przywrócony w 1942 parlament (składał się z nominowanych lub delegowanych przez organizacje zawodowe deputowanych) miał charakter doradczy. Rząd był powoływany przez szefa państwa. Przez cały okres dyktatury (1939-1975) generał Franco dbał o zachowanie roli arbitra, tak w strukturze władzy państwowej, jak i w zakresie stosunków między wspierającymi go grupami klasy rządzącej.

Po śmierci Franco w roku 1975 tron objął król Jan Karol I, nastąpiła aktywizacja krajowej i emigracyjnej opozycji oraz ugrupowań regionalnych (zwł. baskijskich i katalońskich). Wobec zbyt ograniczonego zakresu liberalizacji prowadzonej przez pierwszego po-frankistowskiego premiera Ariasa Navarro, w roku 1976 król powołał na premiera socjalistę A. Suáreza Gonzáleza. W roku 1976 dokonano także reformy konstytucji i umożliwiono demokratyzację

życia politycznego. W 1977 r. rozwiązano frankistowski Ruch Narodowy i proklamowano swobodę działania wszystkich innych partii politycznych i związków zawodowych.

W tym samym roku przeprowadzono wybory parlamentarne. Przyniosły one zwycięstwo dwóm ugrupowaniom: centroprawicowej Demokratycznej Unii Centrum i socjalistom. Ugrupowania te zawarły historyczny kompromis. Rok później tj. w 1978 przyjęto nową konstytucję, ustanawiającą gwarancje dla demokracji politycznej oraz systemu rządów parlamentarno-gabinetowych. Umożliwiono także wszystkim historycznym prowincjom Hiszpanii tworzenie regionalnych wspólnot autonomicznych (już 1977 tymczasową autonomię otrzymały Baskonia i Katalonia) a ich wewnętrzne przeorganizowanie się trwało do roku 1983. Proces przejścia od dyktatury do demokracji dokonał się na drodze pokojowej dzięki legalnemu charakterowi przemian, neutralizacji armii (dużą rolę odegrał monarcha, który w roku 1981 przeciwstawił się próbie wojskowego przewrotu), dojrzałości elit politycznych, dążących, mimo różnorodności poglądów, do konsensusu w najważniejszych kwestiach, takich jak uchwalenie konstytucji i zapewnienie społecznego spokoju.

Słabo znane dzieje Hiszpanii i jej zmagania o suwerenność i demokrację z minionych dwustu kilkudziesięciu lat stanowią ważką przestrożę dla tych państw europejskich, w których zapóźnienie cywilizacyjne oraz słabość elit politycznych współistnieją z silną pozycją kościoła katolickiego.

Włochy walczyły o zjednoczenie i demokratyczny ustrój zarówno w okresie Wiosny Ludów 1848-1849 jak i w latach 1859-1861. Ogólnowłoski parlament w Turynie 17 marca 1861 proklamował Królestwo Włoch, królem został Wiktor Emanuel II, stolicą najpierw Turyn, od roku 1865 Florencja. W 1866 r. do Włoch przyłączono Wenecję, w 1870 prowincję rzymską czyli Państwo Kościelne wraz z Rzymem, który od 1871 r. stał się stolicą Włoch.

Sprzeczności wewnętrzne potęgował konflikt państwa włoskiego z papieżem. Pius IX nie uznał aneksji Państwa Kościelnego i odrzucił proponowaną mu ustawę gwarancyjną, ogłosił się „więźniem Watykanu”, obłożył ekskomuniką dynastię sabaudzką i państwo włoskie, zabraniając katolikom uczestniczenia w życiu politycznym. Konflikt między papieżem a państwem włoskim zaostrzał się. Aktywność państwa polegała na zniesieniu kościelnego sądownictwa, wprowadzeniu ślubów cywilnych, zamykaniu klasztorów, seminariów i konwiktów, opodatkowaniu i wywłaszczaniu kleru oraz ograniczaniu jego działalności.

Odrodzone Włochy zostały wkrótce uznane przez mocarstwa europejskie. W polityce zagranicznej zawarły w 1882 r. trójprzymierze z Niemcami i Austrią, co umożliwiło temu państwu ekspansję kolonialną w Afryce północnej i wschodniej.

Protekcjonistyczna polityka chroniła włoski przemysł, co przyczyniło się do jego dynamicznego rozwoju, który zyskał miano „drugiej rewolucji przemysłowej”. Mediolan i Turyn stały się potężnymi ośrodkami przemysłowymi, postępowała koncentracja kapitału: w 1884 powstał koncern elektryczny Edisona, w 1887 hutniczy Terniego, w 1888 chemiczny Montecatini, w 1889 w Turynie założono fabrykę samochodów FIAT. W latach 1870-1913 czterokrotnie powiększył się tonaż floty handlowej, 8-krotnie wzrosła produkcja stali, potroiły się obroty handlu zagranicznego. Niestety na południu Włoch utrzymywała się gospodarcza stagnacja, postęp w rolnictwie hamowały stosunki własnościowe. Nędza wsi powodowała masową migrację do miast i emigrację zarobkową, głównie do Brazylii, Argentyny i USA (1872-1900 ponad 2 mln osób, a w latach 1901-13 ok. 4,7 mln osób).

Kryzys gospodarczy lat 1919-1920 i rozzarowanie nikłymi efektami udziału Włoch w I wojnie światowej potęgowały nastroje rewolucyjne. Potęgowały się także nastroje nacjonalistyczne. W 1919 większość miejsc w parlamencie przypadła Włoskiej Partii Socjalistycznej i katolickiej Włoskiej Partii Ludowej. Rywalizacja między nimi oraz rozbięcie ruchu socjalistycznego (w 1921 powstała Włoska Partia Komunistyczna) ułatwiły rozwój ruchu faszystowskiego. W roku 1919 były socjalista B. Mussolini utworzył organizację kombatanatów Fasci di combattimento, populistyczną, antykomunistyczną i antylewicową, którą w roku 1921 przekształcił w Narodową Partię Faszystowską. Powstawały faszystowskie bojówki, które pod hasłem walki z wrogami ojczyzny terroryzowały przeciwników, wywołując zamieszki, grabiąc, bijąc i mordując przeciwników politycznych. Faszyci organizowali „karne ekspedycje” przeciwko strajkującym robotnikom i chłopom, zwalczali socjalistów i związki zawodowe.

W wyborach 1921 faszyci uzyskali mandaty w ramach Bloku Narodowego. Ruch faszystowski krytykując rządy parlamentarne stopniowo opanowywał instytucje państwowe, tworzył własne urzędy, organizacje polityczne i korporacje związkowe. Faszyci zwiększali swe wpływy na wsi, wśród robotników i drobnomieszczaństwa, uzyskali poparcie oraz pomoc

finansową przemysłowców i właścicieli ziemskich. Ich marszowi po władzę towarzyszyła przychylność dworu królewskiego i neutralność Kościoła.

Po zamachu stanu w październiku 1922 (marsz na Rzym) król Wiktor Emanuel III powierzył stanowisko premiera Mussoliniemu, który utworzył rząd koalicyjny, z udziałem liberałów, nacjonalistów i prawicowych populistów. W wyborach 1924, dzięki korzystnej ordynacji wyborczej i w atmosferze terroru wobec opozycji, Narodowa Partia Faszystowska zdobyła większość parlamentarną. Przywódcę socjalistów, G. Matteottiego, który ujawnił w parlamencie nadużycia wyborcze partii faszystowskiej, zamordowano, a opozycję zlikwidowano (większość jej działaczy emigrowała). Ustawami nadzwyczajnymi z lat 1925-1926 została umocniona dyktatura Mussoliniego jako szefa rządu i wodza partii faszystowskiej (*duce*). Partie polityczne i związki zawodowe zostały rozwiązane, powołano państwowe korporacje robotników i przedsiębiorców o funkcjach gospodarczych i politycznych. Państwo przejęło kierownictwo nad gospodarką, kontrolę nad edukacją i mecenat kultury. Dążąc do pełnej integracji narodowej i unifikacji państwa rozbito struktury mafii i sparaliżowano jej działalność. Konflikt z Kościołem zakończyły podpisane 1929 traktaty laterańskie i konkordat, na mocy których uregulowano stosunki między państwem włoskim a Watykanem. W roku 1939 parlament zastąpiono Izbą Związków i Korporacji.

Faszystowskie Włochy prowadziły politykę kolonialną w basenie morza Śródziemnego i w Afryce Wschodniej. Nastąpiło zbliżenie tego państwa z Niemcami zwłaszcza po dojściu Hitlera do władzy. W II wojnie światowej Włochy, początkowo były neutralne, 10 czerwca 1940 wypowiedziały wojnę Francji, 27 września zawarły z Niemcami i Japonią pakt berliński, będący zacieśnieniem sojuszu Osi z 1936 r.

Łądowanie wojsk alianckich na Sycylii w 1943 spowodowało obalenie i aresztowanie Mussoliniego (z inicjatywy dworu królewskiego i części faszystów) oraz utworzenie rządu, który podpisał rozejm z aliantami. Przystąpienie Włoch do wojny po stronie aliantów (październik 1943 r.) spowodowało niemiecką okupację północnych i środkowych Włoch. Większość włoskich żołnierzy została przez Niemców rozbrojona i internowana. Na okupowanych terenach walkę z Niemcami podjęły oddziały ruchu oporu, podlegające Komitetowi Wyzwolenia Narodowego, powołanemu rok wcześniej we Francji. Dwunastego września 1943 Mussolini został uwolniony z aresztu przez komandosów niemieckich i stanął na czele Włoskiej Republiki Socjalnej (Republika Salò), całkowicie uzależnionej od Niemiec. Stabilizacja frontu włoskiego umożliwiła Niemcom umocnienie się na Półwyspie Apenińskim, który do wiosny 1945 stał się terenem ciężkich walk. W końcu kwietnia 1945 podczas ucieczki do Szwajcarii Mussolini został ujęty i rozstrzelany przez partyzantów, 29 kwietnia dowództwo wojsk niemieckich we Włoszech podpisało kapitulację, która weszła w życie 2 maja 1945.

W wyniku plebiscytu 2 VI 1946 zniesiono we Włoszech monarchię i ustanowiono republikę. Podpisany 10 lutego 1947 w Paryżu traktat pokojowy nałożył na Włochy klauzule wojskowe i zobowiązania reparacyjne oraz uregulował kwestię granic, 27 grudnia 1947 uchwalono demokratyczną konstytucję.

Powojenne rządy we Włoszech znamionowały częste kryzysy polityczne, wzrost znaczenia mafii i korupcja. Miały miejsce próby odrodzenia organizacji faszystowskich oraz ruchów separatystycznych. Akty terroru dokonywane przez ekstremistyczną organizację Czerwone Brygady wstrząsały podstawami włoskiej państwowości (porwanie i zamordowanie chadeckiego premiera Aldo Moro w 1978 r.). Do względnej stabilizacji dochodziło jedynie na krótko wówczas, gdy socjaliści i włoscy eurokomuniści podpisywali sojusze polityczno-stabilizacyjne z chadecją. Sojusze te jednak nie były trwałe i wymuszone groźbą permanentnego kryzysu politycznego.

Trzy metody interpretacji zjawisk politycznych

Zaproponowane trzy metody interpretacji zjawisk politycznych, doskonale nadają się do analizy tendencji, zjawisk i ugrupowań politycznych. Będą to metoda etniczna, metoda relatywistyczna i metoda ograniczonego idealizmu.

1) Model etniczny to sposób widzenia świata i otoczenia w kategoriach walki. W etnicznym oglądzie rzeczywistości ulega zatarciu różnica pomiędzy sposobem poznania a efektem poznania, dlatego też słowa "model i "metoda mogą być używane wymiennie. Co więcej efektowi poznawczemu podporządkowana zostaje dobrana metoda, która może być traktowana arbitralnie.

W etnicznym modelu postrzegania rzeczywistości absolutyzacji i idealizacji podlega

bohater zbiorowy: plemię, stronnictwo polityczne, wreszcie cały naród, który ujmuje się jednolicie i w uproszczeniu. Charakterystyczna cecha tego sposobu poznawania rzeczywistości jest mitologizacja przydatnych struktur społecznych: religii, władzy, państwa, czy prawa. Ujmowane są one jako byty jednolite i są one umieszczane w kontekście dwubiegunowym. Najistotniejszą kategorią tego oglądu jest podział ludzi i podmiotów politycznych na przyjaciół i wrogów. Często też zachodzi proces psychologicznej projekcji polegający na przypisywaniu wrogom własnych cech negatywnych i demonizowanie ich. Przyjaźnie zaś są zazwyczaj postrzegane jako efekt własnych cech pozytywnych.

W etnicznej metodzie oglądu rzeczywistości najważniejszymi momentami jest zwycięstwo bądź klęska. Charakterystyczne, że zgodnie z naturą ludzką usiłuje się zawęzić pretendenta do sukcesu — zwycięstwa i rozszerzyć krąg podmiotów odpowiedzialnych za klęskę [7]. Największe zagrożenie dla demokracji jakie niesie ze sobą etniczny sposób oglądu rzeczywistości płynie stąd, że wszelkie porozumienia, sojusz czy koalicja traktowane są koniunkturalnie czy wręcz instrumentalnie. O ich trwałości nie decyduje właściwy ogląd doraźnego czy długofalowego interesu politycznego. Aktywiści polityczni będący uosobieniem etnicznego modelu oglądu rzeczywistości mają bowiem problem z oceną tego interesu. Kryterium rozstrzygającym jest dla nich mniej lub bardziej trafne rozpoznanie własnej siły.

2) Dla metody relatywistycznej w oglądzie rzeczywistości najistotniejsze znaczenie mają różnice: zarówno różnice w metodzie poznania, jak i różnice wartościujące. Najistotniejszym podziałem jest niuans w indywidualnej ocenie tego, co potoczne i przeciętne od tego, co lepsze czy naprawdę dobre. Również w sytuacjach negatywnych rozróżnienie na mniejsze i większe zło pozwala dobrze czuć się przedstawicielom relatywistycznego modelu oglądu rzeczywistości. Relatywiści mają jednak kłopot z porozumieniem się z tymi, którzy hołdują wartościom i kryteriom absolutnym. Czasem mogą nawet zazdrościć depozytariuszom absolutnej prawdy ale niemal zawsze będą czuli się przy nich zagrożeni.

Kwestią najważniejszą dla rzeczników relatywizmu jest posiadanie istotnego miernika w obserwowanych różnicach. Takim miernikiem nie mogącym ulec zakwestionowaniu w świecie był i zawsze będzie pieniądz. Rzecz w tym, że wielu wartości nie da się przełożyć wyłącznie na kategorie ekonomiczne. Czasem przedstawiciele relatywizmu podpierają swoje stanowisko wartościami ekonomicznie niewymiernymi ale tylko wówczas kiedy to oni na nie wskazali i oni sami dokonali ich wyboru [8]. Stąd też podział życia zbiorowego na sferę autonomicznych wyborów własnych i sferę wyborów wspólnych jest możliwy jedynie w społeczeństwach, które przeszły przez okres długiego treningu dopasowywania zastanych wzorców kulturowych do praktyki płynącej z dyktatu ekonomii i ogólnych dyrektyw ideologii liberalnej.

Podejście relatywistyczne cechuje wiele słabości. Po pierwsze wybory jednostek często nie dadzą przełożyć się na kategorie wspólnoty. Po drugie w wielu wypadkach następuje rozdział między kryterium ekonomicznym a indywidualnie podejmowaną decyzją, na którą mogą składać się preferencje subiektywne. Po trzecie wreszcie kryteria ekonomiczne nie są jednolite i występują pomiędzy nimi rozliczne sprzeczności. Tak na przykład dla utrzymania przedsiębiorstwa na rynku maksymalizacja zysku nie jest jedynym a często także nie decydującym kryterium. Jeszcze częściej zjawisko konfliktu wewnątrz preferencji ekonomicznych zachodzi w trakcie nabywania jakiegoś produktu czy usługi, gdzie minimalizacja ceny często nie stanowi żadnego kryterium dokonywanego przez kupującego wyboru. Stąd też osoby o relatywistycznym poglądzie na świat, usiłując odwoływać się do kryteriów ekonomicznych nie są ze sobą zgodni. Brak zgody i rozliczne różnice widać szczególnie w trakcie podejmowania decyzji, z którą wiąże się znaczące ryzyko ekonomiczne, społeczne czy polityczne.

3) Z sytuacjami, o których możemy powiedzieć, że wypełniają znamiona modelu ograniczonego idealizmu spotykamy się, gdy dochodzi do zbieżności dążeń części przywódców i społeczeństwa. Sytuacje takie miały miejsce wszędzie tam, gdzie pojawia się szansa na pokojowy postęp i żywiołowy rozwój procesów demokratycznych. Sytuacja taka miała miejsce w roku 1968 w państwach Europy Zachodniej, w Europie środkowo-wschodniej w roku 1989 (jesień narodów), czy w czasie ukraińskiej „pomarańczowej rewolucji”. Do najważniejszych cech tych sytuacji należy proces teatralizacji życia politycznego, któremu towarzyszy powszechne odczucie święta politycznego. Tego rodzaju sytuacja może i powinna pojawiać się w czasie istotnych kampanii wyborczych, czy przed przeprowadzeniem doniosłego referendum. Może ktoś skomentować, że takie sytuacje zdarzają się jedynie w czasie historycznych przełomów, które w wyniku splotu okoliczności przyniosły pozytywny *modus vivendi*. Zatem

nie mogą one określać codzienności życia politycznego.

Niemniej systemy demokratyczne i społeczności międzynarodowe wypracowały szereg instytucjonalnych gwarancji i mechanizmów, które umożliwiają zabezpieczenie demokracji i skanalizowanie nawet bardzo trudno rozwiązywalnych konfliktów. Tymi instytucjonalnymi gwarancjami jest przede wszystkim: 1, konstytucja i system konstytucyjnych gwarancji zarówno dla obywateli jak i ramy prawne dla działania instytucji państwa; 2, prawo międzynarodowe w tym paktów stanowiące gwarancje praw człowieka; 3, idea słuszności zastosowana w praktyce. Problematyką konstytucji czy prawa międzynarodowego w tym praw człowieka zajmują się dwie rozbudowane gałęzie nauk prawnych (prawo konstytucyjne i prawo międzynarodowe). Natomiast obecna od czasów rzymskich idea słuszności, pozostając na marginesie wiedzy jurystycznej stała się domeną niektórych teoretyków i filozofów prawa. Istota idei słuszności zastosowanej w praktyce winna polegać na zawieszeniu obowiązywania prawa w imię ewidentnych racji społecznych czy ludzkich.

Znane są wypadki, gdy ustawodawca uchwalił prawo absurdałne czy nawet nieludzkie. W swoim czasie poniesie za to odpowiedzialność polityczną zanim to jednak nastąpi może być ono stosowane, przynosząc trudne do naprawienia szkody społeczne bądź ekonomiczne. W takich właśnie sytuacjach powinna być przywołana idea słuszności, która zatrzyma jego egzekwowanie. Trudność w zastosowaniu idei słuszności w praktyce wynika stąd, iż muszą znaleźć się indywidualne bądź instytucjonalne podmioty posiadające wystarczającą siłę argumentacji i odwagę by powstrzymać stosowanie prawa niszczącego tkankę społeczną. Aktywność takich podmiotów ma szansę, gdy podlega ochronie płynącej z rozsądnie wypracowanego konsensusu politycznego. Społeczna słuszność i polityczna skuteczność rzadko podają sobie rękę, ale trwałość i postęp demokracji czy geneza wielu demokratycznych instytucji ma swe korzenie właśnie w takich porozumieniach [9].

Przypisy:

[1] Pierwsza konstytucja we Francji została uchwalona 3 września 1891 r. stając się modelem dla Hiszpanii i Norwegii.

[2] Ostatnio pojęcie to przetransponowano na grunt polski z pominięciem całego kontekstu historyczno - kulturowego, który towarzyszył wypracowaniu tego modelu we Francji.

[3] Procesy o obrazę moralności związane z publikacją takich dzieł jak Pani Bovary G. Flauberta (1821-1880), czy Kwiaty zła Ch. Bodelaire`a (1821-1867), (oba utwory ukazały się w 1857 r.) nie spotkały się z uznaniem większości francuskiej opinii publicznej, podobnie jak nagonka prasowa i polityczna wobec W. Hugo, który dobrowolnie opuścił kraj po zamachu Napoleona III i pozostawał na emigracji w Luksemburgu do roku 1870.

[4] Dzieje swojej państwowości Francuzi liczą od kiedy Chlodwig (465-511) król Franków salickich, zjednoczył większość ziem Galii i znaczną część Germanii, a w roku 498 przyjął chrzest w obrządku katolickim (odcinając się od rozpowszechnionego na prawym brzegu Renu - czyli wśród Germanów - arianizmu).

[5] Pod wrażeniem walk i okrucieństw wojny domowej stworzył słynny hiszpański malarz Francisco Goya Y Lucientes (1746-1828). Jeden z jego obrazów z cyklu okrucieństwa wojny zatytułowany "Rozstrzelanie powstańców madryckich" stanowi prekursorskie przedstawienie rzeczywistości historycznej w zapoczątkowanym przezeń nurcie, określonym później mianem realizmu historycznego.

[6] Do dziś pozostałością tej okupacji są hiszpańskie enklawy na afrykańskim wybrzeżu Ceuta i Menilla.

[7] W polskiej rzeczywistości politycznej etniczny ogląd rzeczywistości stosowali niektórzy przedstawiciele takich ugrupowań jak ZChN, LPR czy PiS.

[8] Pisząc o aktywistach politycznych, których znamionuje relatywistyczny ogląd rzeczywistości trzeba wskazać na przedstawicieli środowisk liberalnych zarówno w Polsce jak i w wielu innych państwach.

[9] W debacie filozofów prawa i teoretyków politycznych często pojawia się argument, że bardziej elastyczny system prawa zwyczajowego common law mógł lepiej sprzyjać

rozwojowi demokracji, niż prawo Europy kontynentalnej. Niemniej współczesna tendencja do odbierania państwom ich absolutnego autorytetu, na przykład możliwość odwołania się przez pojedynczego obywatela do instytucji międzynarodowych powoli zmienia tę sytuację.

Jerzy Kolarzowski

Doktor, adiunkt w Instytucie Historyczno-Prawnym Uniwersytetu Warszawskiego (Wydział Prawa i Administracji). Współzałożyciel i rzecznik prasowy PPS (1987 - luty 1988), zwolniony z pracy w IPI PAN (styczeń 1987), współredagował Biuletyn Informacyjny Ruchu Wolność i Pokój (1986-1987), sygnatariusz platformy Wolność i Pokój (1985), przekazywał i organizował przesyłanie m.in. do Poznania, Krakowa, Gdańska, Lublina i Puław wielu wydawnictw podziemnych. Posiada certyfikat „pokrzywdzonego” wystawiony przez IPN w 2003 r. Master of Art of NLP. Pisze rozprawę habilitacyjną "U podstaw europejskiej filozofii praw człowieka. Narodziny jednostki w sferze publicznej i prywatnej w pismach Braci Polskich". Zainteresowania: historia instytucji życia publicznego i prywatnego, myśl etyczna i religijna Europy (zwłaszcza okresu reformacji). Bada nieoficjalne nurty i idee inspirujące kulturę europejską. Hobby: muzyka poważna, fotografia krajobrazowa. Autor książki [Filozofowie i mistycy](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 02-03-2008)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5766) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5766>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej,

w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl